

УДК 7.738.82

Цитування:

Скоромна А. К. Художні особливості керамопластики вхідних груп житлових будинків північно-броварського масиву м. Києва. *Культура і сучасність* : альманах. 2020. № 2. С. 175-180.

*Скоромна Алеся Костянтинівна,
аспірантка кафедри теорії та історії
мистецтва Національної академії
образотворчого мистецтва і архітектури
<https://orcid.org/0000-0001-8961-4524>
dolzhenko2012@gmail.com*

Skoromna A. (2020). Art features of ceramoplastics of entrance groups of residential buildings of the Pivnichno-Brovarsky area of the Kyiv city, ceramists N. Fedorova, G. Sharay. *Kultura i suchasnist* : almanakh, 2, 175-180 [in Ukrainian].

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ КЕРАМОПЛАСТИКИ ВХІДНИХ ГРУП ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ ПІВНІЧНО-БРОВАРСЬКОГО МАСИВУ М. КИЄВА

Мета дослідження. У статті проаналізовано художні особливості керамічного оформлення окремих частин вхідних груп багатопверхових будинків в експериментальній забудові Лівого берега Києва 1970-1975-го рр. на прикладі вул. А. Солов'яненка (колишня О. Бойченка), 4, 6, 16 на Північно-Броварському масиві. **Методологія дослідження.** Комплексний підхід дослідження теми передбачив поєднання наступних наукових методів: аналітичного – для вивчення стану дослідження; системного – для опрацювання обраних пам'яток, архівних та літературних джерел; порівняльно-типологічного – для опису керамопластики та поділу її на групи; порівняльного аналізу – для атрибуції цих творів та віднайдення аналогій, визначення авторства та датування; мистецтвознавчого аналізу – для висвітлення художньо-стильових прикмет та окреслення певних стилістичних особливостей творів. **Наукова новизна.** Автором вперше введено до наукового обігу невелику групу творів екстер'єрної архітектурної кераміки київської Експериментальної майстерні, на чолі якої стояла Ніна Федорова. **Висновки.** Декор трьох будинків різниться за технікою і колоритом: поліхромний розпис і монохромний барельєф. Художньо-стилістичний та порівняльно-типологічний аналіз керамічних плиток, архівні та літературні джерела дозволили визначити авторство художників Н. Федорової та Г. Шарай. Поліхромна розписна керамопластика в оздобленні двох перших будинків (Н. Федорова) – це новаторське поєднання полив та збірчастих емалей, відмова від колористичної поліфонії та графічно-декоративна прокресленість деталей. Фіто- та орнітоморфні мотиви у композиціях подекуди поєднано з абстрактними формами, зокрема крапками, колами, кривульками, спіралями тощо. Дрібно і крупнофігурні композиції – це своєрідна стилізація під українське народне мистецтво, відродження традицій якого було творчим кредо майстерні. Окрім того, в окремих образах виявлено вплив іконографії та стилістики середньовічного мистецтва Ірану. Варіантна монохромна барельєфна керамопластика, що використана в декорі третього будинку (Г. Шарай), має контурне світлотіньове моделювання. У побудові орнаментальних композицій вхідних груп використано модульну сітку. Криволінійні спіралеподібні мотиви знаходять аналогії у творах мистецтва доби бронзи та сарматського часу, з археологічних розкопок на теренах України; квітковий орнамент має окремі запозичення з середньовічного різьблення по каменю в архітектурі Грузії.

Ключові слова: Україна, ХХ століття, екстер'єрна керамопластика, плитка, розпис, полива, емаль, орнамент, Н. Федорова, Г. Шарай.

Skoromna Alesia, Ph.D. student of the Department of Theory and History of Arts National Academy of Fine Arts and Architecture

Art features of ceramoplastics of entrance groups of residential buildings of the Pivnichno-Brovarsky area of the Kyiv city, ceramists N. Fedorova, G. Sharay

The purpose of the article. The article analyses the artistic features of the ceramic designs of the individual parts of the entrance of the groups of the multi-stories buildings, in the experimental buildings of the left bank of Kyiv in 1970-1975. For example, the street A. Solovyanenko (former str. O. Boychenko), 4, 6, 16 on the Pivnichno-Brovarsky area. **Methodology.** The complex approach of the researchers on the theme provided a combination of the following scientific methods: analytical – for studying of a condition of research; system – for the study of selected monuments, archival and literary sources; comparative-typological – to describe ceramoplastics and divide it into groups; comparative analysis – to attribute these works and find analogies, determine authorship and dating; art analysis – to highlight the artistic and stylistic features and outline certain stylistic features of the works. **Scientific novelty.** The author for the first time introduced into scientific circulation a small group of works of exterior architectural ceramics of the Kyiv Experimental Workshop, headed by Nina Fedorova. **Conclusions.** The decors of the three houses differ in techniques and colors: polychrome painting and monochrome bas-relief. The artistic, stylistic and

comparative typological analysis of the ceramic tiles, the archival and literary sources allowed to determine the authorship of artistic works N. Fedorova and A. Sharay. The polychrome paints ceramoplastics used in the decoration of the first two houses are innovative combinations of glazes and prefabricated enamel of N. Fedorova, while the rejection of polyphony color and graphic decorativeness underlined the details. The phyto and ornithomorphic motifs in the compositions were sometimes combined with abstract forms, in particular dots, circles, curves, spirals, etc. Small and large figure compositions were a kind of stylization of Ukrainian Folk Arts, the revival of the traditions of which were the creative credos of the workshops. In addition, the influence of iconography and stylistics of medieval Iranian arts were revealed in some images. The variant monochrome bas-relief ceramoplastics used in the decorations of the third house has not a contoured chiaroscuro modeling of A. Sharay. A modular grid was used in the construction of the ornamental compositions of the groups' inputs. Curvilinear spiral motifs find analogies in works of art of the Bronze Ages and Sarmatian times, from archaeological excavations in Ukraine; floral ornament – has some borrowings from medieval stone carvings in the architecture of Georgia.

Key words: Ukraine, XX century, exterior ceramoplastic, tiles, painting, glaze, enamel, ornament, N. Fedorova, G. Sharay.

Актуальність теми дослідження. Архітектурна керамопластика – один із поширених видів декоративного мистецтва, націлений на винайдення нових засобів вираження, на інноваційні тенденції з історичним підґрунтям, поєднання сучасного та традиційного. Різновекторність застосування керамічних матеріалів та організація архітектурного простору з врахуванням масштабу, ритму, кольору, полі- та монохромії, пропорцій, світло-тіньового моделювання форми є одними з найголовніших факторів, що впливають на сприйняття архітектури глядачем. Витвори художників Експериментальної майстерні художньої кераміки (1945-1985) все ще можна бачити в інтер'єрах та екстер'єрах багатьох будівель Києва та України, певна частина з них досі не досліджена. Тому актуальність теми зумовлена вивченням творчого доробку керамістів, а саме екстер'єрної керамопластики в архітектурі вхідних груп житлових будинків, адже цей декор не тільки поступово нищиться, але й потребує комплексного мистецтвознавчого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Застосування керамопластики Експериментальною майстернею художньої кераміки в міській житловій забудові, зокрема на вхідних групах, побіжно згадано в праці З. Чегусової, яка підкреслює, що великий внесок у розвиток розпису облицзовальної плитки глазурями та емалями для житлових споруд внесли художники майстерні Г. Шарай та Л. Мешкова, які для входів житлових будинків серії 96 запропонували не глянцева, а матову модульну рельєфну плитку [11, 26]. Мистецтвознавиця Н. Крутенко зауважує, що колективом майстерні, вперше запропоновано, розроблено і впроваджено у будівництво нові види облицзовальних та декоративно-художніх елементів для зовнішнього оформлення будинків – модульні, варіантні, безшовні плитки, мозаїчні вставки з брекчії (бита керамічна кольорова плитка [4, 13]. Також заслуговують на увагу праці П. Мусієнка [7, 14-

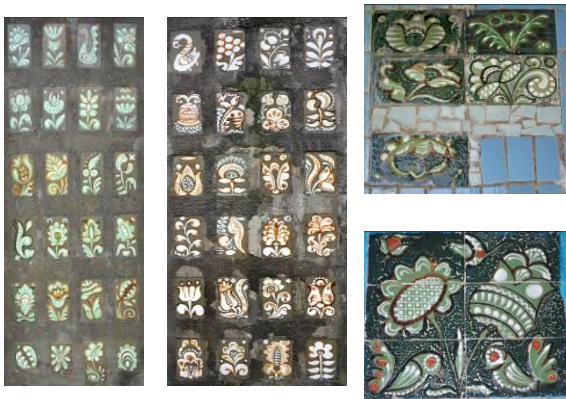
25], К. Митрофанова [6, 20-23, 82-86], В. Лебедевої [5, 16-17] і В. Щербак [13, 136-146], в яких міститься побіжний аналіз основних тенденції використання художньої кераміки в житловій забудові та пошуки художньої виразності архітектури із застосуванням облицзовальної майоліки, мозаїки, керамічних панно з битої кераміки та рельєфів на житлових будинках Києва, Донецька, Одеси, Чернігівської області тощо. Оформлення вхідних груп київських будинків, у тому числі по вул. А. Солов'яненка, досі не привернуло увагу жодного науковця, проте деяку інформацію знайдено в документах Н. Федорової у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України [14].

Мета статті. У статті проаналізовано художні особливості керамічного оформлення окремих частин вхідних груп багатопверхових будинків в експериментальній забудові Києва 1970-1975 рр. на прикладі вул. А. Солов'яненка (кол. О. Бойченка), 4, 6, 16 на Північно-Броварському масиві.

Виклад основного матеріалу. У 1960-1980 рр. в Києві набуває активного розвитку громадське та житлове будівництво. Візитівкою міста стає синтез архітектурних ансамблів з елементами керамопластики, яка збагачувала художньо-естетичний вигляд типових споруд і підкреслювала їх національну та народну виразність. При забудові Північно-Броварського масиву (1965-1980 рр.) проекти розробляли архітектори С. Вайнштейн, М. Гречина, О. Заваров, І. Мезенцев та інші. Керуючись експериментальним характером масиву, для оформлення громадських закладів широко використано мозаїчні панно (Ф. Тетянич, 1967 р.; Г. Довженко, 1971 р.; М. Стороженко, 1975 р.). Фасади та вхідні групи типових житлових споруд оздоблено кольоровою полив'яною плиткою, керамічною мозаїкою, варіантною плиткою (Н. Федорова, Г. Шарай, 1970-1975 рр.). Цей вид декору застосовували для виокремлення частини

фасаду та надання характерних індивідуальних відмінностей серед сусідніх панельних будинків.

Нашу увагу привернуло оформлення трьох багатопверхових будинків по вул. А. Солов'яненка ¹, що спроектовані Українським зональним науково-дослідним і проєктним інститутом по цивільному будівництву у 1970-1975 рр. В декорі окремих елементів вхідних груп художниками використано різні технічні й колористичні прийоми, які умовно можна розділити на дві групи: поліхромний розпис та монохромний барельєф (Рис. 1).

Рис. 1. Поліхромна та монохромна керамопластика (вул. А. Солов'яненка, 16, 6, 4).

Поліхромний розпис застосовано в оздобленні двох будинків. По вул. А. Солов'яненка, 16

(1970 р.) бачимо шість центральних стін вхідної групи кожного санітарного приміщення заднього фасаду, що прикрашено розписними полив'яними керамічними плитками, вмонтованими у цементне покриття. Їх декор побудовано за однаковим принципом: 24 плитки (25,5x14,5 см кожна), розташовані по 4 у 6-ти горизонтальних рядах, що утворюють вузькі вертикальні панно 218x80 см. Кожну плитку прикрашено стилізованими польовими квітками на високих стеблах з листочками, кущиками, виноградним гроном чи птахами. Характерне однакоє вертикальне розташування плиток та збільшених рослин, які максимально заповнюють композиційне поле. Плитки на стінах різняться колірною гамою: світло-зеленою, біло-вохристою на оливковому тлі (табл. 1,1), світло-блакитною з рельєфним синім фоном, що добре читаються на сірому цементному тлі. Серед стилізованих квіток бачимо кульбабу, дзвоник, барвінок, мак, ромашку, що оточені облямовуючими пелюстками. Всі мотиви спрощено декоровані

абстрагованими елементами: білими крапками, колами, кривульками, спіралями. Контурні лінії рунатного і чорного кольору, виокремлюють рослини, що дозволяє зорозво сприймати малюнок чітким, лінійно-прокресленим. Подекуди тло плиток, ніби зникає. Рельєфна поверхня плиток добре узгоджена з шорстким цементом, а полиски світла окреслюють контури плиток і, поглинаючи світло властивості загального тла стіни.

Дві стіни виділяються плитками зі стилізованими птахами у профіль. Невимушений «павич», відомий ще з часів античності та експресивний «лебідь», з сильно підкрученою вперед шиєю, для кращої організації простору.

Привертає увагу колірна гама шостої стіни. Чотири верхні ряди плиток – світло-зелені, а два нижні з зеленими квітками на насиченому вишневому фоні, чітко обрамлені темно-брунатною лінією, у деяких відсутні всередині орнаментальні елементи, тому вони метричні (рис. 2).

Рис. 2. Н. Федорова. Розписні плитки. 1970. Шамот, поливи, емалі. 218x80. Київ, вул. А. Солов'яненка, 16

Таким чином, художньою особливістю керамопластики цього будинку є використання природних квіткових мотивів, поєднаних із декоративно-графічним трактуванням та стилізацією абстрагованими формами, які органічно вписано у загальний екстер'єр. Використання рослинної орнаментики характерне для орнаментального мистецтва України-Руси XVII-XVIII ст. Квіткові елементи на керамічних плитках аналогічні до зображень на плащаниці (1655 р.), фрагментах підризників та пеленах XVIII ст. [3, 54-55, 100, 103, 106-107].

В аналогічній техніці, але за іншим принципом, оформлено будинок на вул. А. Солов'яненка, 4 (1971 р.). Збірні плитки прикрашають лише верхню ліву сторону стіни вхідної групи та мають відмінності в семантиці. Колірна гама, що витримана у світло-, темно-зелених, брунатних і білих тонах, у всіх подібна. Проте, це невеличкі (50x40 см) панно, що зібрано з плиток 25x14,5 см. Композиції крупнофігурні з

ображенням: «курки», «півня», «квітів», «риби», «Древа життя». Декор плиток відповідає творчому кредо майстерні, що прагнула до збереження і розвитку традицій народного мистецтва. Наприклад, це – стилізована ритмічно-масивна «курка» у профіль, із сильно закрученою шиєю та елементами імітованого пір'я, згрупованими потрійними білими цяточками на тулубі, помаранчевим оком та гребінцем (рис. 2). Птахи відіграють важливу роль у релігійному та фольклорному мистецтві різних народів. Зображення «курки» та «півня» ще за часів давніх слов'ян вважалися первісниками сонця, це також розповсюджений елемент в українському народному мистецтві. Аналогічний прийом стилізованого птаха з закрученою шиєю зображено на іранській мисці XI ст. з колекції Метрополітен музею [20].

Рис. 3. Н. Федорова. Розписні збірні плитки. 1971. Шамот, поливи, емалі. 50,5x44,5. Київ, вул. А. Солов'яненка, 4

Цікавий варіант оформлення декоративної композиції «Дві гілки з квітами і пташками», яка нагадує мотив «Древа життя». Цей символ використовували в народних рушниках, одязі, домашньому начинні, для оздоблення інтер'єру та екстер'єру. Ілюзію симетрії порушено двома великими квітками (дзвіночка і мати-й-мачухи), що ніби-то розгойдуються на тоненьких стеблинах. Обабіч кущика, з якого вони виростають, стоять парно-симетричні грайливі пташки – «жайворонки», як символ єдності Землі і Неба, з насичено-помаранчевими очима, великими грудками, розпущеними хвостиками (табл. 1,2). Світлі силуети рослин і птахів виділяються на темно-зеленому фоні збірчастої емалі, підкреслюючи архітектуру виробів. Композиції з птахами відомі на мисках та кахлях XVIII-XIX ст. [2, 333, 347]. Мотив «Древа життя» застосовували в оздобленні священних фасадів, зокрема, збіжність мотиву з поліхромним майоліковим декором бачимо на фасаді церкви Тихвінської ікони Божої Матері XVII ст. в Ярославлі [18]. Подібні фольклорні образи весни – своєрідного символу ранкового пробудження – знаходимо у настінних розписах хат у с. Кочубеївка на Уманщині (1922 р.) [8].

Художньою особливістю збірних плиток цього будинку є символічність та прорисованість образів, де превалує зелена полива та збірчаста емаль.

Отже, декоративні плитки на двох будинках прикрашено плитками з фіто- та орнітоморфними мотивами за сучасним трактуванням українського народного мистецтва. Композиційну побудову відзначено простою тектонікою. Натомість у техніці застосовано нову ідею поєднання поливи та збірчастої емалі. Міксування різних матеріалів дозволило досягти органічної єдності, збагатити архітектурне рішення будівлі. Аналогічні за стилістикою і живописною манерою зображення квіток та птаха із закрученою шиєю опубліковано у працях В. Щербака [12, 37], Н. Федорової [10, 345], буклеті виставки [1], а також знайдено на архівних світлинах [14, арк. 89-91, 98-99, 116-117; 15, арк. 1-5]. Порівняльно-стилістичний аналіз дав змогу визначити автора проаналізованих панно – технолога-художника Ніну Федорову².

Оформлення будинків – це один з етапів роботи майстрині. Такі розписи мали подальший розвиток у її творчості, здебільшого на тарелях і вазах, де вона ускладнюючи малюнок, збільшувала багатокольорність палітри. Н. Федорова від початку творчого шляху працювала поряд з народними майстрами, які вплинули на художню манеру керамістки. Більшість замовлень Експериментальна майстерня виконувала колективно, тому припускаємо, що окремі плитки розписували й інші художники, наприклад Г. Шарай.

До другої, умовно виділеної нами групи, віднесено барельєфний монохромний декор із варіантних збірних матових плиток у будинку по вул. А. Солов'яненка, 6 (1975 р.). Стіна, що відокремлює технічне приміщення від дверей вхідної групи, суцільно покрита рельєфною світло-вохристою плиткою. Розміри панно – 210x127 см. Орнамент на кожній плитці розроблено з урахуванням модульної сітки, його позбавлено поліхромії та протиставлення полив'яних насичених кольорів та сірого цементного тла.

Варіантне панно стіни першої вхідної групи складено з 54 квадратних барельєфних плиток (розміром 20,5x20,5 см), на поверхню яких нанесено три різні криволінійні орнаментальні мотиви (табл. 1,3). В залежності від їх поєднання утворено абстрактні «лабіринти» декору з асиметричною побудовою. Ці своєрідні «модулі», підпорядковано чіткому геометричному ритму, що подекуди порушено. Серед них виділяються групи, з чітко підібраних плиток, які складають орнамент з двох перехрещених нескінченно повторюваних ліній-кіл. Фактура

плиток гладка, всі лінії рельєфу мають косий внутрішній нахил, який додає контурності. Інтерпретація аналогічних спіралеподібних мотивів пов'язана з ідеєю нескінченності, відомої за пам'ятками доби пізньої бронзи, а також ранньозалізного віку, зокрема, пернях пізньосарматського періоду II ст. із с. Чугуно-Крепинка, Донецької обл. [9, 261].

Варіантне панно на стіні другої вхідної групи складено з 60 плиток аналогічних розмірів (рис. 3). Декоративний квітковий орнамент утворено композиціями двох різних за рельєфом плиток, які йдуть горизонтальними поясами в шаховій послідовності – з симетричним сітчастим візерунком. У центрі кожної квітки – невеличка хрестоподібна розетка, в оточенні чотирьох округло видовжених пелюсток, що слідує по діагоналі, плавно перетікаючи від однієї квітки до іншої. Кожна пелюстка має рельєфне обрамлення, з внутрішніми контурними лініями, що утворюють враження об'ємності. Аналогічний декор відстежуємо у священній будівлі Грузії, з історичної області Рача – Нікорцмінді XI ст., орнамент витесаний з каменю в аркатурі вузького вікна [19].

Рис. 4. Г. Шарай. Варіантне панно. 1975. Шамот. 210x127. Київ, вул. А. Солов'яненка, 6

Автор цих плиток Г. Шарай, що підтверджується архівними документами, в яких, зокрема, зазначено: «Для оформлення входів она разработала несколько вариантов лепных плиток, которые дают возможность получать множество различных композиций, что очень важно для массового строительства» [16, арк. 7]. Окрім того, аналоги знайдено на світлинах з архіву Національного музею українського народного декоративного мистецтва³ [17]. Головні художні якості такої варіантності – це синтез форми та просторовості, в якому матове фактурне світлотіньове моделювання окреслює кожний елемент, блискуче різнокольорове покриття позбавило б пластичності та цілісності.

Наукова новизна. Автором вперше введено до наукового обігу невелику групу творів екстер'єрної архітектурної кераміки київської

Експериментальної майстерні, на чолі якої стояла Ніна Федорова.

Висновки. Проаналізоване керамопластичне оформлення вхідних груп двох будинків по вул. А. Солов'яненка, має характерне поєднання декоративно-вжиткового і живописно-образотворчого начал. І, навпаки, відмову від колористичної поліфонії у третьому. Для всіх проаналізованих панно притаманне використання збільшених орнаментальних мотивів, багатоваріантність композиційних, кольорових і пластичних вирішень, основою в яких є переосмислення творів доби бронзи, сарматського часу, раннього Середньовіччя, українських народних мистецьких традицій. Художньо-стилістичний та порівняльно-типологічний аналіз керамічних плиток дозволив виділити індивідуальну манеру двох майстринь: художника-технолога Н. Федорової (вул. А. Солов'яненка, 16, 4) та керамістки Г. Шарай (вул. А. Солов'яненка, 6).

Отримані результати дають змогу надалі глибше розкрити різні грані у творчості Н. Федорової та Г. Шарай, а також прослідкувати історію розвитку екстер'єрної архітектурної кераміки Експериментальної майстерні художньої кераміки.

Примітки:

¹ Сьомого березня 2020 року, керамічні плитки по вул. А. Солов'яненка, 16, 6, 4 очищено художником-реставратором А. Скоромною та І. Німченко від паперової реклами, плям від клею ПВА-д та локальних фарбових забруднень. Дві плитки з п'ятої стіни по вул. А. Солов'яненка, 16 знаходились в аварійному стані, тому їх було демонтовано та передано 07.07.2020 р. у фонди Національного музею українського народного декоративного мистецтва. На звороті плиток присутнє рельєфне клеймо заводу «Керамік» та нижче напис «Київ». Отже, керамічний декор третьої та п'ятої стін цього будинку втрачено. Фотофіксацію виконала А. Скоромна.

² Висловлюємо подяку мистецтвознавиці Н. Крутенко в проведенні атрибуції керамічних плиток (27.02.2020).

³ Висловлюємо подяку хранителю колекції кераміки НМУНДМ І. Бекетовій в атрибуції керамічних варіантних плиток (09.06.2020).

Література

1. Виставка кераміки і тканини. Держбуд СРСР, Держ. ком. по громад. буд-ву та архітектурі, КиївЗНДШЕП. Упоряд. В. Орлов. Київ: Реклама, 1971. 1 арк.
2. Івашків Г. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. 544 с., іл.
3. Кара-Васильєва Т. Історія української вишивки. Київ: Мистецтво, 2008. 464 с., іл.
4. Крутенко Н. На тій майстерні не шукай табличок. Жінка. 1993. № 2. С. 11–13.

5. Лебедева В. Монументалісти Києва. Искусство. 1969. № 7. С. 10–17.
6. Митрофанов К. Современная монументально-декоративная керамика. Ленинград–Москва: Искусство, 1967. 184 с., іл.
7. Мусиенко П. Керамика в архитектуре и строительстве: (Методы художественного оформления керамических изделий). Киев: Изд-во Академии архитектуры Украинской ССР, 1953. 127 с., іл.
8. Найден О. Орнамент українського народного розпису / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ: Наукова думка, 1989. 136 с.
9. Симоненко О. Мистецтво сарматів Північного Причорномор'я. Історія українського мистецтва: у 5 т. / голов. ред. Г. Скрипник, ред. т. Р. Михайлова, Р. Забашта. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. 2008. Т. 1: Мистецтво первісної доби та стародавнього світу. С. 230–261.
10. Федорова Н. Три школи. Україна. Наука і культура. 1993. Вип. 26–27. С. 337–352.
11. Чеусова З. Пошуки нових форм у сучасній монументально-декоративній кераміці України. Образотворче мистецтво. 1986. № 5. С. 24–27.
12. Щербак В. Розвиваючи традиції. Народна творчість та етнографія. 1969. № 6. С. 35–41.
13. Щербак В. Сучасна українська майоліка. Київ: Наукова думка, 1974. 192 с., іл.
14. Альбом з індивідуальними і груповими фотографіями Федорової Н. І. та її робіт. ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 144. Арк. 1–172.
15. Малюнки фасадних декоративних керамічних плиток. ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 1–10.
16. Матеріали майстра художньої кераміки Шарай Г. Г. та про неї / автобіографія, статті, заяви, характеристики, вірші, каталоги виставок, фотографії – особисті, групові та її робіт. ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1113. Оп. 1. Од. зб. 91. Арк. 1–97.
17. Федорова Н. Фотографії. Архів Н. Федорової. НМУНДМ (Нац. музей укр. народного дек. мист.).
18. Никола Мокрый и Тихвинская церкви Ярославля – русское узорчье. LiveJournal. 2013. URL: <https://vita-colorata.livejournal.com/509053.html>. (дата звернення: 18.05.2020).
19. Никорцминда – собор в Раче, знаменитый памятник древнегрузинской архитектуры (XI век) – фото Д. Пивко. LiveJournal. 2013. URL: <https://qetevan.livejournal.com/242738.html>. (дата звернення: 18.05.2020).
20. Bowl with Stylized Bird, 11th century. The Metropolitan Museum of Art, New York. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451198>. (дата звернення: 18.05.2020).
- Embroidery. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
4. Krutenko, N. (1993). Do not look for plates in that workshop. Zhinka, no. 2, pp. 11–13 [in Ukrainian].
5. Lebedeva, V. (1969). Monumentalists of Kyiv. Iskustvo. no. 7, pp. 10–17 [in Russian].
6. Mitrofanov, K. (1967). Modern monumental and decorative ceramics. Leningrad – Moskva: Iskustvo [in Russian].
7. Musienko, P. (1953). Ceramics in architecture and construction: (Methods of decorating ceramic products). Kyiv: Izd-vo Akademii arxitektury Ukrainsoj SSR [in Russian].
8. Naiden, O. (1989). Ornament of Ukrainian folk painting / AN USSR. Instytut mystetstvovnavstva, folkloru ta etnohrafii im. M. T. Rylskoho. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. Symonenko, O. (2008). The art of the Sarmatians of the Northern Black Sea region. History of Ukrainian art. H. Skrypnyk, R. Mykhailova, R. Zabashta (Ed.). Art of primitive times and the ancient world. (Vol. 1). Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Fedorova, N. (1993). Three schools. Ukraina. Nauka i kultura, issue 26–27, pp. 337–352 [in Ukrainian].
11. Chehusova, Z. (1986). Search for new forms in modern monumental and decorative ceramics of Ukraine. Obrazotvorche mystetstvo, no. 5, pp. 24–27 [in Ukrainian].
12. Scherbak, V. (1969). Developing traditions. Narodna tvorchist ta etnohrafia, no. 6, pp. 35–41 [in Ukrainian].
13. Scherbak, V. (1974). Contemporary Ukrainian majolica. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
14. Album with individual and group photos of N. Fedorova and her works. TsDAMLM Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 144. Ark. 1–172 [in Russian].
15. Drawings of facade decorative ceramic tiles. TsDAMLM Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 3. Ark. 1–10 [in Russian].
16. Materials of the master of artistic ceramics G. Sharay and about her / autobiography, articles, statements, characteristics, poems, catalogs of exhibitions, photographs – personal, group and her works. TsDAMLM Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv-muzei liter. i myst. Ukrainy). F. 1113. Op. 1. Od. zb. 91. Ark. 1–97 [in Ukrainian, Russian].
17. Fedorova, N. Photos. Archive of N. Fedorova. NMUNDM (Nats. muzei ukr. narodnoho dek. myst.) [in Ukrainian, Russian].
18. St. Nicholas Wet and Tikhvin Churches of Yaroslavl – Russian patterned. (2013). Livejournal. Retrieved from: <https://vita-colorata.livejournal.com/509053.html>. Date of access: in 18.05.2020 [in Russian].
19. Nikortsminnda – the Cathedral in Racha, a famous monument of ancient Georgian architecture (XI century). (2013). LiveJournal. Retrieved from: <https://qetevan.livejournal.com/242738.html>. Date of access: in 18.05.2020 [in Russian].
20. Bowl with Stylized Bird, 11th century. The Metropolitan Museum of Art, New York. Retrieved from: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451198>. Date of access: in 18.05.2020 [in English].

References

1. Exhibition of ceramics and fabrics. (1971). USSR State Construction Committee, State Committee for Public Construction and Architecture, KyivZNDIEP. Comp. by V. Orlov. Kyiv: Reklama [in Ukrainian].
2. Ivashkiv, H. (2007). Decor of Ukrainian folk ceramics of the 16th – first half of the 20th centuries. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Kara-Vasylieva, T. (2008). History of Ukrainian

Стаття надійшла до редакції 12.08.2020
Отримано після доопрацювання 22.10.2020
Прийнято до друку 28.10.2020